

Елізе Реклі.

В Туру, малім місточку Фляндрії, помер 5 липня 6. р. на 75 році життя Елізе Реклі славновісний географ і горячий пропагатор комуністичного анархізму.

Реклі родив ся 1830 р. в малому місті Сент Фуа ля Гранд у департаменті Жіронди у Франції; батьком його був протестантський пастор, а се походжене та домашнє вихованє — по запевненням знайомих Реклі — вплинули дуже рішучо на його вдачу: він, вольнодумець, атеїст, що освободив ся від усіх традиційних вірувань, зберіг на ціле своє жите так характеристичну для Гугенотів моральну строгість властиву протестантам. По скінченю університетських студій вернув він до Франції, де саме Наполеон III. виконав свій замах державний на республіку. Реклі разом із иньшими французькими демократами протестував горячо проти Наполеона III. та мусів наслідком сего протесту покинути Францію; мандруючим студентом перейшов він Англію, Ірляндію, Північну Америку, друкуючи описи своїх подорожий та свої географічні висліди в „Revue de deux mondes“ і в „Tour de Monde“. Вернувши до Парижа береть ся Реклі за основні праці географічні та публікує як прелюдію до свого великого геогр. твору, малу книжечку „Історію одного потока“, яка вважаєть ся ученими в своїм роді архитвором. По тім пішла більша праця „La terre“, що була швидко перекладена на багато європейських мов. Як член „Інтернаціоналки“ (міжнароднього соціалістичного союзу) брав Реклі діяльну участь у париській Комуні 1871 р., попав із оружем у руці в полон та тільки завдяки енергічним протестам учених (з Карлом Дарвіном на чолі) не пішов на депортацію, а був „улашканий“ на вигнанє з Франції. Від тоді жив Реклі в малою

перервою постійно за межами Франції; наслідком амністії уділеної бувшим „комунардам“ він у 1874 р. вернув був до Парижа, але швидко мусів знов за пропаганду анархізму тікати з вітчизни. Тепер осів у Швейцарії, де познайомився з найвизначнішим теоретиком комуністичного анархізму Петром Крапоткіним і з М. Драгомановим. В 1892 р. перенісся до Брукселі, де обняв на вільнім університеті катедру порівнюючої географії. Тут і дожив спокійно свого віку.

В науковім світі має Реклі визначне місце як автор 19-томової (кождий том по 2000 сторін друку) праці „Nouvelle Géographie Universelle“, якої перший том вийшов 1875 р., останній 1901 р. Є се поки що найліпша в науковій літературі всесвітня географія. В праці над поодинокими партіями сего твору користувався Реклі помічю різних людей, які найліпше знали дані країни, між иньшими також помічю Крапоткіна і Драгоманова, якому в партії „La Russie d' Europe“ належить майже вся статистична, етнографічна і політична часть і який сам у передмові до V книги „Громади“ каже, що в творі Реклі „письменний світ знайшов у перший раз доволі широке описання й України“.

Скінчивши свою „географію“, взяв ся Реклі до нової праці „L' Homme et la Terre“, яку ще вespів скінчити перед смертю і якої частина вже вийшла друком.

Хоч наукова праця Реклі на полі географії така велика, що просто дивно, як одному чоловікови стало на неї сил і часу, то вона ще не виповнила всего його життя. Сей велитень, перед яким схилився голови весь учений світ, не замкнув ся перед пекучими питаннями сучасного життя в кабінеті вченого, наукові досліди не зробили його серця байдужим на долю народніх мас і ми бачимо його від вчасної молодости аж до останніх днів життя в рядах найскрайніших, найбільше революційних, найбільше зненавиджених, найбільше очорнюваних і найбільше переслідуваних борців за зволенє народніх мас, у рядах анархістів-комуністів.

Ставши під впливом Бакуїна анархістом, Реклі аж до смерти брав визначну участь в анархістичнім руху. Коли Крапоткін із припорученя Юрської Федерації заложив у Женеві „Le Révolté“, якого перше число появило ся 22 січня 1879 р., Реклі, що проживав тоді на вигнаню в Швейцарії, став горячим прихильником і співробітником сеї анархістичної газети. В 1885 р. задля переслідувань швейцарського правительства перенесено „Le Révolté“

до Парижа, в 1887 р. переіменено назву сеї газети на „La Révolte“, в 1895 р. на „Les Temps Nouveaux“, які й виходять доси як тижневик під редакцією Жана Грва, що завдяки своїм природним здібностям із шевця, а потім друкаря став звісним анархістичним письменником. За весь той час Реклі не переставав працювати для сеї анархістичної газети і аж до кінця свого життя містив у ній свої статі. Брав також участь в устній агітації, виступав на анархістичних конгресах, — на останній із них, який мав відбутися в Парижі 1900 р., одначе наслідком заборони поліції і її терору на властителей публичних льокалів не міг відбутися, надіслав реферат „Анархія і церков“, виготовлений разом із Ж. Гійо, — а також у житю старався проводити свої принципи, оскільки се, очевидно, можливе в теперішнім устрою. Так пр. його дочка, виховані в його принципах, повиходили заміж не заключаючи ніякого, ані церковного, ані цивільного шлюбу.

Годі нам тут вичисляти всі праці Реклі, розкинені, часто безіменно, протягом звиш четвертини столітя в різних анархістичних публікаціях, яких більшість стала тепер уже незвичайною бібліографічною рідкістю. Окремими публікаціями вийшли між иньшими брошури: „A mon frère le paysan“ (Женева 1893), „L' anarchie“ (Париж 1896; отся брошура вийшла також по великоруськи й по німецьки) і книга „L' évolution, la révolution et l' ideal anarchique“ (Париж 1898). Крім того видав він (1888 р.) із своєю передмовою книгу „Paroles d' un Révolté“, збірку передових статей Крапоткіна, друкованих в „Le Révolté“ від 1879—1882 р., і написав передмову до книги Крапоткіна „La conquête du pain“.

„Еволюція — каже Реклі — се безконечний рух усього існуючого, се невисипуща переімена вселенної, всіх її частин, від відвічних починів через безконечні часи. Революція наступає все після еволюції, аби проломити дорогу дальшій еволюції“. Реклі, як і всі анархісти-комуністи, був прихильником генерального страйку, який став би прольогом соціальної революції; до поодиноких страйків, як до способів вибореня деяких поліпшень для робітників, не прикладав великої ваги, знаючи, що капіталісти все вміють користи таких страйків довести до зера, підвишуючи ціну продуктів.

Та його значіне для розвитку анархістичної доктрини і для анархістичного руху загалом не так у тих вількох окремих публікаціях, як радше в його цілім співробітництві в анархістичній

пресі, в помочи при вироблюваню анархістичної доктрини, в особистій участі у всяких проявах анархістичного руху, в кінці в моральній підпорі, яку давала бідним, очорнюваним і гірше найгірших злочинців переслідуваним робітникам-анархістам та ясна, висока постать їх товариша, того велитня науки, якого не посьміла острійше діткнути ся рука правительства навіть підчас найлютіїших переслідувань анархізму, перед якого чистим характером хилили ся за життя і хилять ся по смерті навіть найлютіїші вороги анархізму.

Реклі, се незвичайний тип великого вченого і горячого революціонера, тип, яких не багато в історії людськості. Сей велитень науки зумів ухопити за оружжя і як простий рядовий бороти ся за свободу, вмів бути анархістичним публіцистом і агітатором, умів оперти ся покусі парламентаризму і працювати для визволення народніх мас не на посольськїм фотелі, тільки серед самої народньої маси, наражуючи ся на всі консеквенції такої праці, мав відвагу голосити явно свої принціпи, коли над головами нечисленної групи анархістів увесь сьвіт, почавши від найреакційніїших консерватистів і клерикалів аж до соціально-демократичних „революціонерів“ вив згідним хором: „Смерть анархістам!“ — пр. підчас лютих переслідувань анархістів у Франції 1891—1895 р.

М. Лозинський.

Що тикаєть ся соціяльних переконань Реклі, то варто зацитувати тут слова його товариша по професурі та знайомого, Вандервельда („Die Neue Gesellschaft“ Nr. 16. за 1905). „Не можемо не згадати, що між науковою докладністю й незрівняною вченістю прегарних географічних викладів Реклі, а поражаючою односторонністю його соціологічних заключень, якими все кінчили ся його виклади, пробивала ся ярка дісгармонія. Подібно більшості анархістів, був Реклі учеником Руссо та вірив глибоко у вроджену доброту людини, яка зіпсувала ся тільки лихим ладом суспільним... По його викладам Осети в Кавказу перевисшають морально Европейців, Ескімоси-ж перевисшають Осетів, а Ескімосів — може — тюлені“. І кінчить Вандервельд некрольоґ Реклі прошенєм, аби йому вибачити сей невинний жарт: йому хотіло ся тільки підкреслити те почуте горячої симпатії, яке вязало Реклі з усіми „його братами по людству“.